

CAROLINE HAUX

VILKA FÅR SKAFFA BARN?

Medborgarskap och reproduktion i den
svenska 1800-talsromanen



TFL 2024:3-4. KANON OCH NATION

DOI: <https://doi.org/10.54797/tfl.v5i3-4.51448>

ISSN: 2001-094X

– Kanon och nation –

Copyright © 2024 Author(s). This is an open access article distributed
under the terms of the Creative Commons CC-BY 4.0 License
(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Att nationalism är ett modernt fenomen och att nationer och nationaliteter utgör effekter av, inte orsaker till, nationalism är numer ett grundantagande.¹ Med modernitetens inträde gick en bindande organisation mellan individ och samhälle förlorad varför det politiska samfundet behövde länkas till både stat och en gemensam kultur. Föreställningen om nationen fyllde en sådan funktion.² I Sverige under den första hälften av 1800-talet sker en genombrytande nationalisering av befolkningen, som en del i en sådan modern sammanfogning av en nationell gemenskap. Efter förlusten av Finland 1809 så blir det särskilt viktigt att stänga till om ”det svenska” och definiera svenskhet.³ Det sker en kolonisering av det egna landet, med etablerandet av gränser, mot det finska, men även mot det norska – detta trots en tilltvingad union och en ”gemensam” identitetspolitik. 1809 var även året för den regeringsform som ändrade styrelseskicket: enväldet upplöstes och maktfördelningen ökade. Strax innan avsattes kung Gustav IV Adolf i en *statskupp* (man menade att kungen förutom att vara oduglig som regent även bar skulden till förlusten av Finland).

Alltså: under det tidiga 1800-talet, i nationaliseringens, den begynnande demokratiseringens, befolkningsökningens (vaccination, nya odlingsmetoder, m.m. leder till minskad barnadödlighet), urbaniseringens, (i viss mån) klasskampens och revolutionernas tidsålder, för att tala med Eric Hobsbaum,⁴ blir det noga med vilka som får klassificeras som medborgare och rättssubjekt. Det krävs såväl inkluderande som exkluderande praktiker då förskjutningar och osäkerheter skapas i gränsdragningarna mellan människor. Den tidiga 1800-talsromanens roll var framträdande i det arbetet, en litteraturens betydelse som kanske är lite svår att förstå idag. Särskilt viktiga var romaner där familjen stod i fokus. Genrebeteckningen

”borgerlig familjeroman” understryker naturligtvis detta och ett av genrens praktexempel är *Familjen H**** (1831) av Fredrika Bremer, där intrigen faktiskt består i hur berättaren synar, styr och justerar familjens sammansättning, för att skapa ett samhällstillvänt resultat. Ändå förekommer sällan kärnfamiljer i Bremers många romaner. Det är snarare storfamiljer, eller styvfamiljer, bestående av omgifna änkelningar (*I Dalarna*, 1845, *Syskonlif*, 1848), styvmödrar och styvsöner (*Grannarne*, 1837) eller styvsyskon (*Syskonlif*). Närhelst mamma, pappa, barn dyker upp blir relationerna snarare komplicerade, alltför laddade, inte sällan traumatiserande. Också hos författaren med de högsta försäljningssiffrorna under perioden, Emilie Flygare-Carlén, står familjen i centrum, men tycks existera på vissa villkor. Omvänt verkar den samhälleliga gemenskapen som framställs i sin tur villkoras av familjens stabilitet. Den uppbrutna familjen får stor betydelse för handlingen i *Rosen på Tistelön* (1842) – när det kärlekspar som skulle kunna ”uppggradera” familjerelationerna inte får varandra slutar det i katastrof. I romanen *Pål Värning. En skärgårds-unglings äfventyr* (1844) av samma författare är den söndrade familjen en förutsättning för intrigen. (Den unga Nora som hjälten Paul är förälskad i får ogift barn med en ryss.) Romanens projekt är sedan att hela den igen. Till och med Almqvist ger sig på familjen, bland annat i *Amalia Hillner* (1840), medan Sophie von Knorring visserligen sätter den i fokus, men snarare problematiserar och ironiserar över familjens så kallade sammanhållning, till exempel i *Illusionerna* (1836). Utomlands florerar den förstås också. Kanske den sista familjeromanen är Thomas Manns *Buddenbrooks* (1901).

Familjen får nämligen betydelse för en av den tidiga nationsbyggande 1800-talsromanens viktigaste uppgifter: att få läsare att föreställa sig den nationella gemenskapens inre organisation som liknande en familj och ett traditionellt hushåll. Ett flertal forskare har pekat på hur familjeband under 1800-talet – och särskilt i romanen – använts för att beskriva, och därmed även skapa, en känsla av sammanhållning i det nationsbyggande projektet.⁵ Vad jag vill lyfta fram här är dock hur familjen, tillika familjeromanen, inte endast deltar i att skapa varma känslor för nationen och föreställningar om gemenskap, utan förhandlar om relationer mellan individ och nation, mellan enskild kropp och befolkning, på ett mer genomgripande sätt.

Det finns knappast någon roman under 1800-talet som inte handlar om kärlek och romantik. Ofta slutar historien framför altaret, ibland börjar historien istället precis där (t.ex. i Bremers *Grannarne* och *Ett köpmanshus i skärgården*, 1860). Men roman-tiken fanns under perioden sällan till endast för läsarens nöjes skull, även om underhållningsvärdet så klart var vitalt för försäljnings-siffrorna och romanens spridning. När det gäller kärleken i kärleks-romanen, familjen i familjeromanen, utvecklingen i utvecklings-romanen, och så vidare – i själva verket kan ju de flesta romaner under det tidiga 1800-talet (med undantag för skräckromantik eller gotik) tillskrivas samtliga dessa rubriceringar – ja, då står något ytterligare på spel: denna kärleksvånda, denna familjebildning, dessa utvecklingsprocesser, vill jag påstå, ingår som moment i den *regle-ring*, jag skulle vilja kalla det ”styrschema”, som nationsformen kan sägas utgöra i den svenska 1800-talsromanen. På detta sätt spelar 1800-talsromanen en betydande roll i nationaliseringen.

Jag vill argumentera för att dessa romantyper såväl undersöker som bestämmer och påbjuder vem som får skaffa barn – och vem som inte får det i de framställda världarna, och därmed, om Nancy Armstrong har rätt i att romanen under 1800-talet producerade sina subjekt, även bland läsarna.⁶ Romanerna representerar i så fall inte främst en verklighet utan producerar verklighet – den bedriver biopolitik. På liknande sätt som rätt hjältar och hjältinnor – framför allt de senare – får producera barn i romanerna, (re)produceras rätt slags läsare i läsningen – den akt där läsaren både skapas och skapar (mening) i såväl hängiven identifikation – igenkänning, förtrollning och eventuell chock (för att låna några kategoriseringar av Rita Felski) – som intellektuell/kreativ distansering. Vad är det då för en läsare som skapas? En läsare produceras som till en viss gräns utmanar gamla regler för giftermål genom att tänka nytt i dialog med romantexten, men som samtidigt, i viss mån, underkastar sig dessa regler. En läsarposition produceras som öppnar för både social och biologisk reproduktion – i det första fallet i produktionen av skillnader gällande klass och etnicitet, i det senare fallet, legitima barn. Familjens institution liksom familjeromanen utgör reproduktionsmaskinerier, båda producerar individer (i olika bemärkelser), om än på skilda sätt. Det blir alltså vitalt *hur* familjer reproducerar

sig själva, samt hur romaner (re)producerar (läsande) subjekt som genomför ”uppdraget”.

En teoretisk utgångspunkt för mitt påstående är Étienne Balibars beskrivning av nationsformen som en ständigt föränderlig social formation: det vill säga, nationen utgör ett sätt att kombinera ekonomiska och ideologiska strukturer – en modell för statens administrativa och symboliska funktioner som särskilt förmår ”reducera komplexiteten” för grupper och krafter i ett samhälle.⁷ En social formation som reproducerar sig som en nation blir möjlig bara genom nätverk av apparater och dagliga praktiker som inrättar individen som en *homo nationalis* (vid sidan av *homo economicus*, *politicus*, *religiosus*, osv.).⁸ Familjen utgör en sådan apparat (redan Louis Althusser identifierade familjen som producent av ideologiska subjekt), och könsfördelningen i hemmet består i sådana vardagliga praktiker. (Familje)romanen utgör också en sådan apparat och romanläsning en sådan vardaglig praktik, då den alltså producerar subjektivitet. Det skulle rent av gå att hävda att dessa apparater och praktiker ingår i ett ömsesidigt beroende, till och med att de utgör förutsättningar för varandra.

Under inflytande av nationsformen sker en nationalisering av de mänskliga relationerna i den privata sfären – i synnerhet av familjens relationer. Relationen mellan dess individer laddas med en medborgarfunktion. Omvänt skapas nationell gemenskap i en identifikation med ett (symboliskt) släktskap. Den symboliska kärnan i idén om ett folk och därmed implicit rasifiering, enligt Balibar, utgör det ”genealogiska schemat”: tanken att individer över generationerna överför ett slags substans som både är biologisk och andlig och därmed skriver in dem i släktskapets temporala gemenskap.⁹

Alltså, staten organiserar familjen och familjen strukturerar nationell gemenskap. Och så länge familjen medierar relationen mellan individ och nation kommer individerna inkodas i ett system för socialt utbyte och därmed så att säga redan i förskott definieras i förhållande till varandra. Giftermål och familjebildning kommer alltså reproducera släktskapspraktiker som är specifika för deras positioner i den nationella gemenskapen. Skillnader gällande klass, ekonomi och kön utjämnas (läs döljs) i medborgarskapet, samtidigt som medborgarrätten av skillnader mellan kön, klass, ekonomi, etcetera villkoras. Snarare än att leda till demokratisering av de samhälleliga relatio-

nerna smugglas privata, patriarkala familjestrukturer (vilka i sig stötts av national-socialstaten) in i den nationella gemenskapen.

I själva verket är det just romanens funktion att delta i att producera en sådan samhällelig rockad. Genom att producera medborgar-subjekt och (åtminstone skenbart) göra det privata publikt fungerar familjeromanen, vill jag påstå, som en switchboard: nationaliserar familjerelationer, och "familjariserar" nationella relationer – familj och nation kommer att fungera som ett slags inverterad "inkluderande exklusion" för varandra, de kommer att genom separation producera varandra, men medelst *osmos*. Därför, skulle jag säga, är romanen under 1800-talet oundgänglig för nationens framväxt och stabilitet.

När nationell gemenskap betraktas som släktskap kringgärdas den av regler för (pseudo)endogami (inavel), reproduktion av det som är lika, men också det som skiljer, menar Balibar.¹⁰ Mer än att se detta släktskap i termer av gemensamt ursprung, gemensamma förfäder, sätts fokus på gemensamma ättlingar: "That is why the idea of eugenics is always latent in the reciprocal relation between the bourgeois family and a society which takes the nation form."¹¹ Nästan alla svenska romaner från 1800-talets (åtminstone) första hälft behandlar hur skilda familjegenerationer förhåller sig till varandra. Det sker en reproduktion av det varande men också en kontrollerad förändring – en balans mellan främmande och samma som behöver upprättas. Det är ett uppdrag som ges till nationens döttrar, såväl fiktiva som reella. I de romaner jag undersökt utsätts framför allt hjältinnorna för variationer på temat val mellan det alltför främmande och alltför närstående – eller också medlar de mellan dessa.

I Bremers *Grammarne* är förutsättningarna för hjältinnan Fransiskas graviditet dels hennes normalisering tillsammans med sin make (som hon nyss gift sig med) i deras ömsesidiga subjektsblivande, dels – och som del i denna subjektivering – sättet på vilket Fransiska distribuerar, organiserar och styr såväl sig själv som sin familj och sina grannar i sitt nya liv på landet – samt även hur hon själv låter sig distribueras, organiseras och styras av sin omgivning. Absolut nödvändigt, och en alldeles särskild del i processen är den funktion hon får för att styra upp relationerna i den familj hon gifts in i, där gränserna för vad som kan accepteras för mänsklig gemenskap om inte överträtts så näst intill. Relationen mellan matriarken på godset, *ma-chere-mere*, och

hennes son, Bruno, är extremt känsloladdad, snudd på incestuös: ”Och nu öppnade hon sina armar för honom, han kastade sina om henne; bröst slöt sig till bröst; läppar tryckte sig till läppar; de höllo hvarann i en lång, stark omfamning.” (*Grannarne*, s. 256f) Mor och son är oskiljaktiga under Brunos uppväxtår, men i tonåren ökar spänningarna och konflikterna då båda är passionerade, hårda och dominanta naturer. Bruno vägrar att låta sig styras vare sig av sin mor, samhälleliga regler eller lagar. Han stjälar pengar på trots och kastas ur huset tillsammans med sin mors förbannelse, varefter han reser världen runt och ägnar sig åt diverse styggelser, alltifrån bedrägeri till sjöröveri och slavhandel. Men Bruno återkommer till trakten som en förmögen man, han köper tillbaka familjens gamla gods, där han isolerar sig från omvärlden tillsammans med sin älskarinna, judinnan Hagar (som istället är honom helt underdånig). Allt han egentligen önskar är dock förlåtelse av *ma-chere-mere* som vägrar ge honom detta. Fransiska lyckas medla och lugna de svallande känslorna mellan dem och uppmuntra den sköna och blida Serena att ta sig an Bruno – som egentligen alltid älskat henne, om än platoniskt. Han blir nu istället förälskad i och låter sig tämjäs av henne. Giftermål stundar och Hagar tar sitt liv. Innan detta sker visar Fransiska upp *sin* (med)mänsklighet genom att visa respekt för Hagar samt föra förtroliga och framför allt didaktiska samtal med henne om religion – ett välfunnet sätt att uppmäna läsaren att igenkänna Fransiskas goda omdöme samt låta förstå hur familje- och granngemenskapen visserligen utmanats men uppgraderats till något bättre trots eller tack vare den främmande andras offer.

Familjen/och gemenskapen räddas således från två typer av samhällsreliga tabun: incestuösa/onaturligt överhettade känslor mellan mor och son samt en utomäktenskaplig relation med den rasifierade andra. Då kollektiv gemenskap formuleras som familjegemenskap i romanen hade båda dessa scenarier tätt sig farliga för idén om nationen. Ingen av dessa uttalas dock eller diskuteras explicit i romanen som farliga vägar – varav det största hotet vore en graviditet – i båda fallen. Riskerna undanröjs endast som en del i ett spännande handlingsförlopp. I själva verket ”renas” familjen och bygden eugeniskt (så kallat ”rashygieniskt”) från exogami (giftermål utanför gruppen för att undvika inavel), samt möjligen från endogami (giftermål inom den sociala gruppen för att bevara en viss kultur), för kommande generationer.

Lika viktig som utestängning för den nationella återväxten/demokratiseringen är inkludering, härav den brottslige och nästan omänskliga Bruno (som piskar sina hästar blodiga), som representerar både *samma* (familj/blod) och *främmande* i en och samma person. Men också i form av Fransiska själv. Hon cirkulerar brev (det är en brevroman) – försöker rent av skriva en roman som skulle cirkulera i vidare cirklar – liksom sig själv, i häst och vagn, i ändlösa visiter på bygden. Hon lär sig om, deltar i och bygger ett nätverk för gemenskapen som är så stabilt att det håller för uppstickare, som omänsklighet. I sitt nätverkande och sin distribution av ordning bland familj och grannar, i tid och rum, räddar således Fransiska – och tillika författaren, som jag gärna vill kalla just distributör, gemenskapen från splittring. Detta är avgörande för Fransiskas egen rätt att reproducera – men inte med utgångspunkt i den egna släkthistorien. I en tillbakablick får läsaren veta att Fransiska som ung flicka varit obalanserad, passionerad och våldsam. Hon bryter mot lagen – enligt det så kallade ”duellplakatet” som förbjöd dueller från 1662 – när hon insisterar på en svärdsduell med en finsk klasskamrat, som hon sårar allvarligt i halsen innan duellen hinner avbrytas och skandalen är ett faktum. Orsak till duellen är frågan vem som är den störste hjälten, Karl XII eller Peter den store: just den lojalitetsfråga som skavde under perioden efter förlusten av Finland. Fransiskas egen genealogi kan därför inte självklart, och i egen rätt, tillåtas reproduceras. De släktskaps- och familjepraktiker som Fransiska är ett resultat av ifrågasätter snarare gällande gränser för vem som kan tillhöra mänsklig gemenskap. Hon är snarare ett subjekt med brist. Bremer måste låta Fransiska genomgå sin transformation från överspänd, och tillika våldsam och könsöverskridande pojkflicka till förnuftig och nyttig kvinna i sin nya familj med komplikationer, där hon möjliggör nästkommande generationers samhällsliga existens. Genom sitt arbete (likt författarens) – dels med sin penna, dels i sitt nätverkande för gemenskapen (läsarna) – tillåts hon efter fyra hundra sidor föda och (får man anta) uppfostra ett eget barn. Från att producera tillåts hon reproducera. Romanen behöver skapa – och har därmed skapat – en biopolitiskt hållbar gemenskapsform vilken kan tillåtas reproducera sig över framtida generationer.

Noter

- 1 Se t.ex. Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso, [1989] 2006); Eric Hobsbawm *Nations and Nationalism Since 1780. Programme, Myth, Reality* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1992).
- 2 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Malden, MA: Blackwell Pub. 2007), 20ff.
- 3 *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, Billy Ehn, et al. (Stockholm: Natur och kultur, 1993), 32f.
- 4 E. J. Hobsbawm, *Revolutionens tidsålder*, övers. Jaak Talvend (Stockholm: Tiden, [1977] 1979).
- 5 Nationen som familj har analyserats av många, både före och efter Balibar, inte minst författare under 1800-talet, som exempelvis Fredrika Bremer. Senare på svensk botten, se exempelvis Anna Bohlin, "Fredrika Bremer's Concept of the Nation During her American Journey", *Ideas in History* vol. 7 (2013: 1–2), 43–70; Gunnar Qvist, *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation. Opinionshistoriska studier* (Göteborg: Läromedelsförlaget, 1969), 83, 120. Caroline Haux, "Bygdeidyllens gotiska maskineri. Nationell identitet och fluktuerande bytesvärde i Fredrika Bremers *I Dalarne*", *Tidskrift för Litteraturvetenskap* (2018: 3), 25–39.
- 6 Armstrong, *How Novels Think. The Limits of British Individualism from 1719–1900* (New York: Columbia University Press, cop. 2005), *passim*.
- 7 Étienne Balibar, *We, the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*, övers. James Swenson, (Princeton: Princeton University Press, 2004), 17f., jämför andra sätt att administrera ekonomin och hantera det symboliska under historiens gång, som stadsstaten, imperiet, osv.
- 8 Se Balibar, *We, the People of Europe?*, Kap 2, "Homo Nationalis. An Anthropological Sketch of the Nation-Form". Se även Nancy Armstrong, "Just Like a Woman", *Balibar and the Citizen Subject*, red. Warren Montag, Hanan Elsyed, (Edinburgh: Edinburgh Univ. Press, 2017) där hon studerar den engelska romanen med utgångspunkt i Balibar och visar hur denne förutsätter men undervärderar kvinnan och romanen i sin analys av relationen människa och politisk filosofi. Armstrong diskuterar vidare kvinnliga protagonisters betydelse i deras val av män vid imperiets utkant med utgångspunkt i Balibars analys av William Faulkners *Absalom, Absalom* (1936).
- 9 Se Balibar, *We the People of Europe?*, Kap.1, "The Genealogical Scheme. Race or Culture?".
- 10 Balibar, *We the People of Europe?*, 8.
- 11 Étienne Balibar & Immanuel Wallerstein, *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities*, övers. Chris Turner (London: Verso, 1991), 102.